

УДК 37.034 – 053.6.

© Подчерняєва Н. Д., 2018 р.

<http://orcid.org/0000-0002-9417-4102>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.2620836>

Н. Д. Подчерняєва

ВИХОВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ МІЖНАЦІОНАЛЬНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ЄВРОКЛУБУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті порушено проблему виховання у старшокласників міжнаціональної толерантності, яка розглядається як інтегративна характеристика особистості, що включає в себе знання, необхідні для здійснення міжнаціональної взаємодії; позитивне емоційне сприйняття культурного «іншого» як рівного; бажання спілкуватися з однолітками-представниками інших; здатність до компромісу, до стримування себе; повагу до культурних відмінностей співрозмовника. Актуальність дослідження зумовлена добою змін та європейською інтеграцією України, шлях якої до європейської культури пролягає через уміння спілкуватися з представниками інших культур.

Проаналізовано дослідження останніх років та узагальнено основні теоретичні підходи науковців щодо феномену міжнаціональної толерантності в сучасній педагогічній науці. Висвітлено провідні підходи до класифікації категорійних ознак толерантності. Схарактеризовано основні види толерантності, яким найбільше приділяється увага в педагогічному дискурсі.

Застосовано теоретичні (вивчення науково-методичної літератури, систематизація організаційних форм і методів виховання) та емпіричні методи дослідження (праксиметричні – аналіз педагогічного досвіду та результатів діяльності шкільних євроклубів).

Доведено, що шкільний євроклуб є ефективним інструментом формування терпимого ставлення до однолітків іншої нації. Наголошено на практичному ознайомленні з культурами різних народів, внаслідок якого молодь навчається виявляти унікальність кожної культури, визначати її ціннісні характеристики. Розглядаються сучасні форми роботи та заходи євроклубу загальноосвітнього навчального закладу. Визначено основні чинники формування міжнаціональної толерантності старшокласника: суб'єкт-суб'єкту взаємодію членів шкільного євроклубу та вплив опікуна євроклубу на формування специфічних для міжнаціональної толерантності знань і умінь; створення діяльносного середовища для вияву особистісних рис старшокласників; організацію педагогічної підтримки старшокласників у дотриманні міжнаціональної толерантності.

Зазначено, що формування міжнаціональної толерантності має бути ненасильницьким, відбуватися через соціально-виховну, інформаційно-просвітницьку роботу.

Окреслено коло проблемних питань, що залишаються поза межами систематизованих розробок науковців у галузі педагогіки (вплив певних форм виховної роботи на формування міжнаціональної толерантності у старшокласників, підготовка опікунів шкільних євроклубів).

Ключові слова: емпатія, мобілізатор, національна самосвідомість, опікун, спілкування, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, форми виховної роботи, шкільний євроклуб.

Podcherniaieva N. D. The education of high school students' interethnic tolerance by means of the Euroclub of general educational institution. The article deals with the problem of upbringing high school students' interethnic tolerance, which is considered as an integrative characteristic of an individual, that includes the knowledge necessary for the implementation of interethnic interaction; positive emotional perception of the cultural "other" as an equal being; the desire to communicate with peers, representatives of other ethnical groups; the ability to compromise, to self-restraint, respect for the cultural differences of the interlocutor. The relevance of the study is determined by the era of change and European integration of Ukraine, the way to European culture lies through the ability to communicate with representatives of other cultures.

The researches of recent years have been analyzed and the main theoretical approaches of scientists concerning the phenomenon of interethnic tolerance in modern pedagogical science were generalized. The main modern approaches to classification of categorical attributes of tolerance are highlighted. The main types of tolerance, to which the most attention is paid in the national pedagogical discourse, are described.

Theoretical (study of scientific methodological literature, systematization of organizational forms and methods of education) and empirical methods of research (praxymetric - analysis of pedagogical experience and results of school Euroclubs activity) were applied.

It has been proved that the school Euroclub is an effective tool for forming a tolerant attitude to the peers of another nation. It is emphasized on practical acquaintance with cultures of different peoples, as a result of which young people learn to identify the uniqueness of each culture, to determine its value characteristics. The modern forms of work and activities of the Euroclub of a comprehensive educational institution are revealed. The main factors of the senior pupil's interethnic tolerance formation are: the subject-subjective interaction of members of the school Euroclub and the influence of the guardian of the Euroclub on the formation of specific for interethnic tolerance knowledge and skills; creation of an activity environment for the personality traits of senior pupils; organization of pedagogical support of senior pupils in respect of interethnic tolerance.

It is noted that the formation of interethnic tolerance should be non-violent, but through social-educational, informational and educational work.

The range of problem issues that remain outside the systematic development of scientists in the field of pedagogy (the influence of certain forms of educational work on the formation of interethnic tolerance in senior pupils, the preparation of guardians of school Euroclubs) is outlined.

Keywords: *empathy, mobilizer, national consciousness, guardian, communication, subject-subject interaction, forms of educational work, school Euroclub.*

Вступ. Актуальність дослідження щодо виховання міжнаціональної толерантності у старшокласників зумовлена добою змін та європейською інтеграцією України, шлях якої до європейської культури пролягає не тільки через розуміння власної неповторності й гідності, але й через бажання й уміння спілкуватися з представниками інших культур.

Сьогодні, коли розширюються економічні, культурні, освітні кордони, перед педагогікою постають нові завдання: виховання толерантності у школярів у ставленні до носіїв різних культур; прищеплення шанобливого ставлення до звичаїв, побуту, традицій усіх народів, що населяють Україну; формування високої культури міжнаціонального спілкування; вироблення негативного ставлення до будь-яких форм насильства; попередження тенденцій до проявів шовінізму, фашизму; сприяння усвідомленню свого культурного «Я».

Інтерес до міжнаціональної толерантності в Україні зумовлений не тільки відродженням національної свідомості, а й розумінням того, що людина є продуктом тієї культури, в якій вона зростає, результатом прямого впливу способу життя, традицій, звичаїв, норм і цінностей того суспільства, до якого вона належить. І це потрібно обов'язково враховувати, спілкуючись з людьми іншої культури, іншого мислення, іншої релігії.

Важливість даної проблеми визначається державними (Конституція України (1996), Декларація прав національностей України (1991), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992), Закон України «Про освіту» (2017), «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до

2021 року» (2012), «Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015) та ін.) і міжнародними (Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965), Декларація про виховання народів у дусі миру (1978), Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконання (1981), Конвенція про права дитини (1989), Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1992)) документами, в яких, зокрема, йдеться про формування в молоді культури міжнаціональних відносин, готовності жити в полікультурному суспільстві та виховання в неї толерантності, поваги до культури і традицій свого та інших народів.

На XXVIII сесії Генеральної конференції держав-членів ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року була прийнята Декларація принципів толерантності, в якій поняття «толерантність» визначено як повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур оточуючого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості; активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, а також як відмова від догматизму, абсолютизації істин та ствердження норм, встановлених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини. Саме толерантність є основою міжнаціонального діалогу сучасності (Deklaratsiia pryncypiv tolerantnosti, 1999). Відтоді ця дата відзначається як Міжнародний день толерантності.

Філософське осмислення проблеми толерантності знайшло відображення у працях Арістотеля, Демокрита, Платона, Сократа (без вживання терміну «толерантність»), а пізніше – Ж. -Ж. Руссо, А. Камю, Ж. - П. Сартра, К. Ясперса.

Певні аспекти толерантності відображені у працях соціологів (Е. Дюркгейм, Г. Зіммель), психологів (Б. Ананьєв, І. Бех, О. Леонт'єв, А. Маслоу).

У сучасній педагогічній науці проблема виховання толерантності досліджується у різних аспектах: загальні питання педагогіки толерантності (М. Рожков, Г. Солдатова); етнічна толерантність (О. Байбаков, З. Малькова, Ю. Римаренко); технологія виховання толерантності (О. Кащенко, В. Сітаров, О. Скрябіна, П. Степанов); вивчення досвіду виховання толерантності за кордоном (А. Джуринський, З. Малькова); педагогіка та психологія ненасилля (Н. Єрмолаєва, А. Козлова, В. Маралов), педагогіка співробітництва (Ш. Амонашвілі, С. Соловейчик, В. Шаталов), педагогіка і психологія толерантності (О. Асмолов, О. Клепцова).

Хоча у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі і накопичено значний обсяг досліджень з питань толерантності, але проблема виховання міжнаціональної толерантності у старшокласників у діяльності шкільного євроклубу спеціально не вивчалася.

Мета та завдання. Мета полягає у дослідженні поняття «міжнаціональна толерантність старшокласників», а завдання – у визначенні основних чинників її виховання у діяльності євроклубу загальноосвітнього навчального закладу.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених мети і завдань застосовувалися *теоретичні* (вивчення та аналіз філософської, психолого-педагогічної, науково-методичної літератури, що забезпечило розгляд загальних теоретичних питань з проблеми дослідження; вивчення, аналіз і узагальнення педагогічного досвіду з виховання толерантності учнів старших класів у діяльності шкільного євроклубу, порівняння, систематизація, моделювання змісту, організаційних форм і методів виховання) та *емпіричні* методи дослідження (праксиметричні – аналіз педагогічного досвіду та результатів діяльності), за допомогою яких упорядковано та систематизовано дослідницькі матеріали.

Результати. Робота євроклубу спрямована на всебічне вивчення учнями історії, культури, звичаїв і традицій країн Європейського союзу та України як невід'ємної частини європейської спільноти. Євроклуб готує

молодь до життя в об'єднаній Європі, сприяє її самореалізації, вихованню європейської свідомості, пропаганді спільних європейських цінностей, відкриває перспективи на майбутнє, дає можливість молоді співпрацювати з ровесниками з інших країн.

Активна діяльність шкільних євроклубів найчастіше охоплює старшокласників, бо саме в юнацькому віці вирішуються задачі завершального самовизначення особистості та її інтеграції у спільність дорослих людей, формується уявлення про себе як представника свого народу. У юнацький період духовність та мораль сформовані, людина намагається робити добро, тому виникає потреба толерантної взаємодії з соціумом. Толерантність входить у свідомість як доброзичливість, як уміння у своїй повсякденній поведінці не виходити за певні загальноприйняті межі, як лояльність та інтерес до існуючих розбіжностей, як здатність судити неупереджено. У цей період посилюється усвідомленість своєї етнічної приналежності; розширюється етнічний світогляд. На розвиток етнічної самосвідомості дієвий вплив чинить освітньо-виховний процес (Viatkin, 1996).

У довідковій літературі толерантність трактується як відсутність чи послаблення реагування на якийсь несприятливий чинник у результаті зниження чутливості до його дії (Psykhologyia, 1990).

Вітчизняна дослідниця Н. Барбелко (Barbelko, 2013) узагальнила думки науковців і запропонувала використовувати таку класифікацію категорійних ознак толерантності: *за проявом толерантності як суспільної свідомості* (байдужість до існування різних поглядів; неможливість взаєморозуміння; поблажливість до слабкості інших, поєднана з презирством; розширення власного досвіду, критичний діалог); *за рівнем існування толерантності* (цивілізаційний, міжнародний, етнічний, соціальний, індивідуальний); *залежно від предмету, на який спрямована дія толерантності* (конфесійна, політична, соціальна, толерантність до інших думок у сфері науки); *залежно від соціальних сфер буття* (гендерна, міжнаціональна, расова, політична,

релігійна, освітня, вікова, сексуальна, фізіологічна, територіальна, міжкласова, маргінальна); за рівнем, на якому виявляється толерантність (індивідуальна, міжгрупова, міжособистісна, міжкласова, міжетнічна, міжнаціональна, міжкультурна); за внутрішньою мотивацією та ціннісним змістом (квazітолерантність, псевдотолерантність, негативна та позитивна толерантність); за результатами толерантної (стриманої) поведінки (морально-деструктивна та морально-конструктивна); відповідно до позиції ставлення до толерантності як до чинника стійкості (зовнішня і внутрішня).

Толерантність як якість особистості, яка протиставляється стереотипності та авторитаризму, вважається необхідною для успішної адаптації до нових несподіваних умов, тому дослідники виділяють зовнішню толерантність (до інших), що полягає в розумінні того, що інші люди можуть мати свою позицію, у здатності будувати відносини в суспільстві з дотриманням культури поведінки, загальноприйнятих законів, без застосування насилля та внутрішню толерантність, що характеризується здатністю зберігати внутрішню стійкість у різних несподіваних, конфліктних, ризикованих, стресових ситуаціях; здатність приймати рішення і діяти (Barbelko, 2013).

З другої половини ХХ століття і по теперішній час у світовому масштабі відбуваються процеси, що характеризуються сплеском усвідомлення людиною своєї етнічної ідентичності – належності до певного етносу і нації.

Так, Н. Маркова розуміє міжнаціональну толерантність як ціннісне ставлення особистості до ментальності «іншого» (Markova, 2008).

Ми дотримуємося думки тих науковців (Т. Атрощенко, О. Губенко, О. Гуренко І. Палько), які розглядають міжнаціональну толерантність старшокласника як інтегративну характеристику особистості, яка включає в себе знання, що необхідні для здійснення міжнаціональної взаємодії; позитивне емоційне сприйняття культурного «іншого» як рівного, бажання та

здатність спілкуватися з однолітками-представниками інших культур на толерантній основі задля взаємозбагачення; здатність до компромісу з ними, подолання суперечностей, уміння знаходити спільну мову, стримувати себе, з повагою ставитися до мовних, культурних відмінностей співрозмовника.

Досвід роботи опікуном шкільного євроклубу (2005 – 2014 рр.) та аналіз діяльності євроклубів загальноосвітніх навчальних закладів України (Tsentr yevropeiskoi informatsii, n.d.) дав можливість визначити основні чинники формування міжнаціональної толерантності старшокласника, а саме: 1) формування правильних понять про особистість і поведінку людини, застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії членів шкільного євроклубу, навчання спілкуванню, вільному від упереджень і забобонів; 2) створення діяльнісного середовища для набуття старшокласниками практичних навичок спілкування з представниками інших націй та формування власних переконань; 3) організація педагогічної підтримки старшокласників у самовизначенні, дотриманні міжнаціональної толерантності.

Мобілізатором міжнаціональної толерантності (Yevtukh, 2009) виступають опікуни шкільних євроклубів, які добре розуміються на міжнаціональній проблематиці, володіють технологіями подолання конфліктних ситуацій, створюють згуртоване учнівське середовище, де панує взаємоприйняття, взаємоповага, взаєморозуміння, взаємодопомога, щирість та відвертість у спілкуванні. Тому засвоєння юнаками й дівчатами толерантності відбувається через осмислення складових міжнаціональної толерантності. Міжнаціональна толерантність опікуна починається з його професіоналізму, педагогічної майстерності та педагогічної свободи, особистого досвіду, широкого кругозору та обізнаності про сучасні політичні процеси.

Опікуни шкільних євроклубів, які здійснюють усвідомлене, цілеспрямоване толерантне спілкування у діяльності євроклубу, використовують гуманістичні педагогічні концепції (педагогіка

співробітництва, педагогіка та психологія ненасилля, педагогіка і психологія толерантності тощо).

Формування міжнаціональної толерантності має бути ненасильницьким, відбуватися через соціально-виховну, інформаційно-просвітницьку роботу.

Ефективно організована робота шкільного євроклубу створює для старшокласників простір для виявлення ними емпатії, відповідальності, надійності в особистісних взаєминах, розвиває вміння об'єктивно оцінювати як власні вчинки, так і вчинки інших людей, приймати думку відмінну від власної, знаходити компроміс задля позитивного результату спільної діяльності.

У роботі шкільного євроклубу опікун розвиває у молоді критичність мислення, стимулює її до вирішення проблеми; розвиває усвідомлення того, що сутність багатьох конфліктів має суб'єктивний характер, які найчастіше виникають через почуття ворожості до іншого, через нерозуміння свого партнера. Опікун шкільного євроклубу демонструє способи вирішення конфліктних ситуацій за наявності протилежних інтересів, показує можливості співробітництва у вирішенні проблем на основі довіри і взаєморозуміння, що дозволяє правильно обговорити свої почуття. Для цього опікун обирає ситуації, які відповідають життєвому досвіду старшокласників та викликають у них зацікавленість. А це передбачає формування таких специфічних для міжнаціональної толерантності знань і умінь, як: знання природи стереотипів; вміння аналізувати власні стереотипи та вміння протистояти їм; вміння визначати стереотипи, які призводять до некоректних узагальнень; виявляти упереджені думки і ставлення; вміння ретельно продумувати та аргументувати свої думки та висловлювання, відділяти головне від несуттєвого в тексті або в мовленні; виявляти емоційно забарвлені слова, які можуть спричинити конфлікт; вміння сприймати іншу думку без антипатії до людини, вирізняти факт від припущення і особистої думки; вміння піддавати сумніву логічну непослідовність мови; вміння

визначати сутність проблеми міжособистісного спілкування і альтернативні шляхи її творчого вирішення (Honcharuk, 2004).

Діяльнісне середовище для вияву особистісних рис старшокласників (емпатія, доброзичливість, довіра, товариськість, комунікабельність, ініціативність, самостійність, відповідальність) та формування національної самосвідомості, поваги до культури, традицій інших народів створюються завдяки використанню в роботі шкільного євроклубу нових форм виховної роботи та різнопланових заходів (див. табл.1).

Таблиця1.

**Форми роботи шкільного євроклубу,
що сприяють вихованню міжнаціональної толерантності
старшокласників**

№ з/п	Форма роботи	Назва заходу	Що формує
1	Бесіди	«Що таке толерантність?»	стратегії поведінки, які передбачають толерантне спілкування з представниками інших культур
2	Тренінг	«Вчимося толерантності»	взаємозбагачення та практичне застосування знань, умінь та навичок міжнаціонального спілкування
3	Зустріч	«Наші гості – іноземні громадяни-волонтери Корпусу Миру»	норми та правила мовної поведінки, власні погляди та переконання щодо міжнаціональної толерантності
4	Турнір	«Яку толерантність я підтримую»	власні погляди та переконання щодо міжнаціональної толерантності
5	Конференція	«Сучасні проблеми міжнаціональної толерантності»	обмін інформацією, взаємозбагачення та практичне застосування знань, умінь та навичок міжнаціонального спілкування
6	Фотовиставка	«Толерантність моїми очима»	повага до культури та традицій інших народів
7	Літературна вітальня	«Толерантність у поезії і прозі»	національна та культурна ідентичність
8	Випуск учнівських газет	«Толерантність – найважливіша умова миру і злагоди в світі»	пізнання культури, можливість дізнатися про традиції, звичаї, життя інших народів
9	Дебати	«Толерантність: за і проти»	навички культури міжнаціонального спілкування
10	Конкурс відеороликів про толерантність	«Європа починається з тебе!»	розширення знань про культурне розмаїття
11	Проекти	«Вивчаємо Європу разом!», «Виччаємо Європу весело та	можливість застосувати навички міжнаціонального спілкування

		цікаво»	
12	Квест, флешмоб, сторітелінг	«Толерантність врятує світ»	практичне застосування знань, умінь та навичок міжнаціонального спілкування
13	Акція (патріотична, благодійна)	«Я толерантна людина, а ти?»	емпатія, комунікабельність
14	«Жива» газета для учнів молодших класів	«Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину!», «О мово моя, душа голосна України!», «Славетні українці»	національна самоідентифікація та самосвідомість
15	Міжнародний день толерантності	«Ми – різні, але ми – рівні»	повага до культури та традицій інших народів
16	Круглий стіл	«Країни – побратими нашого міста»	пізнання культури та традицій інших народів
17	Парад вишиванок	«Моя Батьківщина – Україна»	національна самоідентифікація та самосвідомість
18	Відвідування музеїв, екскурсії до історичних пам'яток України	«Мій рідний край ні з чим не порівняти!»	стійкий інтерес до культури свого народу
19	Конкурси знавців української мови, історії, культури	«Світла музика душі – рідна мова»	усвідомлення власного культурного «Я», своєї національної гідності, неповторності, самобутності

Обговорення. Найбільш ефективному вихованню міжнаціональної толерантності у старшокласників сприяє шкільний євроклуб, який пропонує цікаві сучасні форми виховної роботи (квест, флешмоб, сторітелінг, акції, тренінг, дебати тощо) та заходи (європейської та національної спрямованості). Проведене дослідження підтверджує гіпотези науковців Б. Бабаджаняна, В. Брущенка, Р. Димека, П. Кендзьора, А. Кирпи, Ю. Лобурця, Л. Паращенко.

Висновки. Таким чином, основними чинниками у роботі шкільного євроклубу щодо виховання міжнаціональної толерантності старшокласників є: застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії членів шкільного євроклубу та вплив особистості опікуна євроклубу на формування специфічних для міжнаціональної толерантності знань і умінь; створення діяльнісного середовища для вияву особистісних рис старшокласників; організація

педагогічної підтримки старшокласників у дотриманні ними міжнаціональної толерантності.

Отже, перспективним напрямом подальших досліджень може бути вивчення питання підготовки опікунів шкільних євроклубів та вплив певних форм виховної роботи на формування міжнаціональної толерантності у старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА

- Барбелко Н. С. Зв'язок міжкультурної толерантності з іншими культурними явищами. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», № 10 (269), травень, Ч. III, 2013. С. 245-253.
- Вяткін Б. А. Етнічна самосвідомість як чинник розвитку індивідуальності. *Психологічний журнал*, 1996. Т. 17. № 5. С. 68-78.
- Гончарук Т. Теоретичні засади розробки технологій формування міжособистісної толерантності старшокласників. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Наук.-метод, посібник. К., 2004. С. 367-382.
- Декларація принципів толерантності. *Педагогіка толерантності*. 1999. № 3-4. С. 175-179.
- Євтух М. Б. Етнічність: Глосарій. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2009. 170 с.
- Маркова Н. Г. Формирование у молодежи толерантности как индикатора культуры межнациональных отношений. *Среднее профессиональное образование*. 2008. № 10. С. 51-54.
- Психология : Словарь [авт.-сост. А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский]. М. : Политиздат, 1990. 494 с.
- Центр європейської інформації [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://tolerant.org.ua>. Назва з екрану.

REFERENCES

- Barbelko, N. S. (2013). Zviazok mizhkulturnoi tolerantnosti z inshymy kulturnymy yavlyshchamy. [Linking intercultural tolerance with other cultural phenomena]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka: Pedagogichni nauky*, 10 (269), pp. 245-253 (in Ukrainian).
- Deklaratsiia pryntsyviv tolerantnosti* (1999). [Declaration of Principles of Tolerance]. *Pedahohika tolerantnosti*, 3-4, pp.175-179 (in Ukrainian).
- Honcharuk, T. (2004). *Teoretychni zasady rozrobky tekhnolohii formuvannia mizhosobystisnoi tolerantnosti starshoklasnykiv* [Theoretical principles of development of technologies of formation of interpersonal tolerance of senior pupils]. Kyiv, pp. 367 - 382 (in Ukrainian).
- Markova, N.H. (2008). *Formyrovanye u molodezhy tolerantnosti kak yndykatora kultury mezhnatsyonalnykh otnoshenyi* [Formation of tolerance among youth as an indicator of the culture of interethnic relations]. *Srednee professyonalnoe obrazovanye*, 10, pp.51-54 (in Russian).
- Psykhohohyia : Slovar* (1990). [Psychology: Dictionary]. M.: Polytyzdat, pp.494 (in Russian).
- Tsentr yevropeiskoi informatsii* [Center for European Information]. Retrieved from : <http://tolerant.org.ua> (in Ukrainian).
- Viatkin, B. A. (1996). *Etnichna samosvidomist yak chynnyk rozvytku indyvidualnosti* [Ethnic identity as a factor in the development of individuality]. *Psykhohohichni zhurnal*, 5, pp.

68-78 (in Ukrainian).

Yevtukh, V. B. (2009). *Etnichnist: Hlosarii* [Ethnicity: Glossary]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, p.170 (in Ukrainian).

Інформація про автора:

Подчерняєва Наталія Дмитрівна: ORCID: 0000-0002-9417-4102; аспірант кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61166
e-mail: azalija3003@gmail.com

Information about the author:

Podcherniaieva Natalia Dmitrievna: ORCID: 0000-0000-0002-9417-4102; the graduate student of the department of general pedagogics and pedagogics of higher school, H.S. Skovoroda Kharkiv national pedagogical university, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61166
e-mail: azalija3003@gmail.com

Цитуйте цю статтю як: Подчерняєва Н.Д. Виховання у старшокласників міжнаціональної толерантності засобами євроклубу загальноосвітнього навчального закладу. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2018. № 45 С. 141-153. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2620836>

Дата надходження статті до редакції: 01.10.2018

Стаття прийнята до друку: 16.10.2018